

Politologové a změny na Slovensku

Euforie vyvolaná efektem radikálních změn, k nimž došlo po zářijových parlamentních volbách v roce 1998 u našich východních sousedů, pomalu vyprchává. Pro všechny, kteří převzali odpovědné státní nebo hospodářské funkce, nastala úmorná, někdy dost riskantní a místy též značně „zapáchající“ práce. Náprava toho, co zanechala vláda V. Mečiara kabinetu M. Dzurindy, vyžadovala nejen podstatné korektury, ale často i gruntovní úklid a zásadní přestavbu. Aktéři této obnovy spojené s asanací se někdy pohybují v prostředí vskutku zdraví škodlivém. Při řešení některých situací se ocitají přímo v zaminovaném poli. I když se obecně předpokládalo, že dědictví zanechané předešlou vládní koalicí nebude nijak záviděníhodné, odhalená realita předčila všechna očekávání.

Nechtěli-li vítězové voleb pokračovat v politice předstírání mimořádné úspěšnosti „slovenské cesty“ a v neúnosném zadlužování budoucích generací, museli přikročit k adekvátním opatřením. Důsledky jejich realizace bolestivě pociťují především ti, jimž minulá vláda slíbvala, že za dosavadní trpělivost a poměrně dlouhé utahování opasků budou již brzy mnohonásobně odměněni. Chtěl-li kabinet M. Dzurindy zabránit tomu, aby se krize školství, zdravotnictví, sociální sféry i dalších veřejných služeb dále neprohlubovala, byl nucen vyhlásit program tvrdých restrikcí a přijmout řadu nepopulárních řešení. Důsledky tří „balíčků“ ekonomických opatření, jež přijal v zájmu odvrácení naprostého kolapsu slovenské ekonomiky, má zmírnit jeden „balík“ sociálních kompenzací. Většina se však shoduje na tom, že jeho efekt sotva přiměřeně pokryje skutečný propad životní úrovně většiny obyvatelstva.

Zároveň se začal umocňovat reálný negativní efekt privatizačních skandálů, které již za předcházející vlády vyvolávaly pobouření společnosti. V čem spočívalo ono umocnění? Široká koalice při prosazování své snahy o nápravu nezákonností nejen objevovala vytunelované nebo extrémně zadlužené podniky, ale nepřímo se i podílela na zpochybňování vlastnických vztahů. Tím přispívala k zhoršování podnikatelského prostředí a k prohlubování agonie některých, ne zcela čestně zprivatizovaných firem. Navíc ani její představitelé se mnohdy nemohli shodnout na tom, která východiska by měla být nejpřínosnější a přitom nejefektivnější. Klientelismus byl totiž ve slovenské společnosti hluboce zakořeněn; po likvidaci jednoho propletence klientelistických svazků vznikl obyčejně další. Obraz slovenského hospodářství tak dostával též přičiněním nové vlády ještě temnější barvy, než jaké měl, když tento kabinet přebíral za vývoj země odpovědnost. Přitom aktuální vnější ekonomické prostředí nebylo v té době nijak příznivé pro urychlené prosazení ozdravných kroků v průmyslu, v zemědělství ani v zahraničním obchodě.

Pokusy politiků vládní koalice o nápravu protiústavních opatření a o odstranění důsledků protizákonných skutků, kterých se dopustili jejich předchůdci, narážely na množství překážek. Představitelé HZDS je s využitím svého tehdejšího postavení všude nastavěli, aby co nejvíce zneprůchodnili cesty ke spravedlnosti. Advokáti dnešní opozice označovali každý krok, vedoucí k likvidaci způsobených škod a k odhalení viníků, za politickou revanš. Nezbytnou výměnou zkorumpovaných a zdiskreditovaných funkcionářů státní správy nazvali politickými čistkami. Snahou o vyvození zákonné odpovědnosti za spáchané trestné činy označili za cestu k politickým procesům. Apologeti „*Mečiarovy slovenské cesty*“ pojmenovali úsilí současné vlády o co nejrychlejší připojení k ostatním státům visegrádského seskupení, které se již staly plnohodnotnými členy NATO a s nimiž Evropská unie zahájila předvstupní jednání, „*kolenačkovou politikou*“, „*zradou národních zájmů*“, „*prozápadním internacionálnímismem*“ a „*službou maďarskému iredentismu*“.

Když se vládě čtyřkoalice v této vypjaté politické atmosféře konečně podařilo obnovit sociální dialog s odbory, který minulý kabinet ignoroval, začaly si svou polívičku přihři-

vat podnikatelské svazy. Snad proto, aby ochromily činnost tripartity v rámci *Rady hospodárskwej a sociálnej dohody*. Přitom všem bylo jasné, že soustavná komunikace mezi vládou, podnikateli a odbory byla jednou z hlavních podmínek udržení sociálního smíru. V této souvislosti se přímo nabízela otázka: Nechtějí podnikatelé blízcí HZDS v podmínkách vysoké nezaměstnanosti, jejíž míra již dávno překročila 15% hranici, a při očekávaném dalším snižování úrovně reálných příjmů obyvatelstva ochromit tento důležitý nástroj zachování politické i sociální stability společnosti, a tím přispět k pádu nové vlády?

Existuje řada indicií, že představitelé nejsilnějšího účastníka bývalého vládního seskupení – HZDS – dělali vše proto, aby se po volbách opět dostali k moci, a to často i s použitím metod a prostředků, které byly v rozporu s ustanoveními Ústavy, jakož i s principy demokracie a právního státu. Zcela ovládli veřejnoprávní televizi, jejíž vliv zejména na venkovské obyvatelstvo byl téměř monopolní. Přípravili a parlamentem schválili novelu volebního zákona, která měla diskriminovat opoziční strany. Měla jim zejména znemožnit vytváření volebních koalicí. Představitelé tehdejších vládních stran dělali maximum proto, aby svůj vliv využili k posílení nejen svých politických, ale i ekonomických pozic.

Potvrzuje to i následující příklad. Předseda HZDS 24. 1. 1998 na zasedání Republikového představenstva v Martině hovořil o tom, jakým způsobem by si mělo jeho hnutí udržet dominantní postavení na slovenské politické scéně. Již tehdy uvažoval o možných důsledcích působení své vlády. Uvědomil si, že opozice s pomocí tisku může snadno přesvědčit společnost, kdo nese odpovědnost za všechny nedostatky. Podle jeho názoru prý 52 % občanů považovalo za hlavního viníka slovenských problémů vládní koalici. Proto V. Mečiar na počátku roku, v němž se na podzim očekávaly parlamentní volby, vytyčil na příští měsíce před své hnutí hlavní úkol: Za každou cenu tento stav změnit! Tehdy s varovným tónem prohlásil, že HZDS je povinno „*mobilizovat svoje štruktúry politické v štátnej správe i v ostatných sférach a kooperujúcich organizáciach preto, aby nedošlo k totálnemu zvratu politickej situácie, resp. nastúpeniu odplaty, konfrontácie a iných nepriaznivých javov, čo je pre fašizujúce KDH vlastné*“.¹

Jeho vláda dělala již předtím vše proto, aby maximálně přispěla k dosažení tohoto cíle. Později během předvolební kampaně své úsilí ještě zintenzivnila. Premiér a členové jeho kabinetu za asistence atraktivních modelek a hereckých osobností ze západní Evropy (C. Schifferové, G. Depardieu, O. Muttiové, C. Cardinalové, C. Brasseur) otevírali nové, někdy i nedokončené úseky dálnic a pokládali základní kameny podniků, o jejichž investorech nebylo v té době ještě rozhodnuto. Vystupovali na nabubřelých mítincích. O náklonnost jejich návštěvníků usilovali pod rotory armádních vrtulníků za asistence fotbalového mužstva pražské Sparty převlečené do dresů HZDS. Kabinet V. Mečiarova vyvíjel tlak na Národní banku Slovenska, aby do voleb za každou cenu udržela stabilní kurz slovenské koruny. Vše možně se snažil dokazovat, že Slovensko svými ekonomickými výsledky patří k nejúspěšnějším transformujícím se zemím.

Avšak většina společnosti se rozhodla pro změnu i přes tyto demonstrativní způsoby prezentace úspěchů (převážně však pseudoúspěchů), jichž vládní koalice vedená HZDS dosáhla při budování samostatného Slovenska. Značnou zásluhu na tom mají rovněž slovenští politologové. Předcházející koaliční seskupení svým způsobem vlády mnohé z nich přímo vytlačilo do tábora opozice, i když si zpravidla také potom zachovaly relativní nezávislost na stranických sekretariátech. Vláda V. Mečiarova svou politikou bezprostředně podněcovala vznik společenskovědních výzkumných pracovišť, která získávala prostředky na zabezpečení své činnosti jednak vlastní produkcí, jednak z příspěvků četných nadací.

Jako příklad přímého podílu orgánů vlády na vzniku nezávislého výzkumného pracoviště lze uvést osud *Slovenského inštitútu pre medzinárodné štúdia* (SIMŠ), jenž byl rezortním pracovištěm Ministerstva zahraničních věcí Slovenské republiky (MZV SR). Kolem osobnosti mladého talentovaného politologa S. Bombíka se bezprostředně po vytvoření samostatného Slovenska zformoval stejně mladý kolektiv nadějných výzkumných pracovníků. SIMŠ měl všechny předpoklady potřebné k tomu, aby se v krátké době stal respektovaným

centrem pro vědecké zkoumání problematiky mezinárodních vztahů. Avšak útoky ze strany některých představitelů HZDS (např. D. Slobodníka) proti tehdejšímu řediteli SIMŠ dávaly tušit, že cesta, kterou nastoupil se svým kolektivem, nebude dlouhá.

O budoucnosti zmíněného institutu bylo v podstatě rozhodnuto poté, kdy HZDS znovu zvítězilo v předčasných volbách v roce 1994 a jeho představitel získal rozhodující vliv na oblast zahraniční politiky. Řízení SIMŠ se po tragické smrti prvního ředitele S. Bombíka dostalo do rukou osobnosti ideově spřízněné s lidmi kolem tehdejšího státního tajemníka MZV SR. Nový ředitel svou minulostí, vědeckým profilem a přístupem k řešení odborných problémů fakticky „vypudil“ z tohoto pracoviště téměř všechny mladé vědecké pracovníky. Většina z nich se poté stala kmenovými členy *Výskumného centra Slovenskej spoločnosti pre zahraničnú politiku* (RC SFPA). Někteří z nich absolvovali zahraniční studijní pobyty a svými pracemi potvrdili očekávání, která do nich vkládala SFPA, když toto centrum s jejich přičiněním vytvářela. RC SFPA zaujalo během krátké doby důstojné místo mezi slovenskými nezávislými politologickými institucemi. Naproti tomu SIMŠ byl po letech vědeckého živoření pod vedením osobnosti dosazené HZDS nakonec jako zařízení s právní subjektivitou zrušen a jeho zbývající pracovníci byli spolu s výzkumnou náplní zařazení do analytického odboru MZV SR.

Jiná cesta vedla ke vzniku dalšího politologického pracoviště – *Institútu pre verejné otázky* (IVO) –, které dnes na Slovensku patří zřejmě k nejvýznamnějším. V každém případě však lze s určitostí tvrdit, že podle množství produkce je nejvýkonnějším slovenským politologickým pracovištěm. Jeho zrod do značné míry ovlivnila zkušenost, kterou jeho zakladatelé získali při tvorbě rozsáhlé publikace pod názvem *Slovensko 1995 – Súhrnná správa o stave spoločnosti*.² Autorsky se na ní podílely dvě desítky kvalifikovaných, opozičně orientovaných analytiků a politologů, jimž se vládní koalice pokoušela všemožně omezit publikační příležitosti. Dílo tohoto týmu vydala v roce 1996 ještě Nadace Sándora Máraiho ve spolupráci s vydavatelstvem NAP Kiadó, Dunajská Streda. Již tehdy však bylo jasné, že tento kolektiv měl větší ambice než napsat pouze jednu analytickou práci, jejíž charakter přímo předpokládal další pokračování. Pozitivní ohlasy na první zprávu o Slovensku podněcovaly autory projektu, aby vytrvali v zahájené cestě. Vysoké ocenění anglické verze této publikace v zahraničí bylo nejlepším doporučením pro případné sponzory dalších publikačních počinů.

Ročenku s téměř stejným názvem³ vydal o rok později již nově vytvořený *Institút pre verejné otázky* (IVO) v edici *Slovensko v pohybe*. Jeden z jeho editorů a zřejmě i hlavní autor celého projektu této publikace – Martin Bútora – se stal prvním prezidentem IVO. Další z editorů původního díla – Peter Hunčík – byl zvolen za člena jeho správní rady. Již ze samotného názvu nově založeného ústavu bylo zřejmé, že se chtěl stát centrem diskuze o otázkách veřejného zájmu. M. Bútora charakterizoval IVO jako nezávislé občanské sdružení odborníků z různých oblastí. „*Radi by sme prispeli k tomu, aby tvorcovia politických rozhodnutí, odborníci, ako aj širšia verejnosť mali náležitý prístup k informáciám o tom, ako sa rozličné verejné otázky posudzujú v demokratických krajinách. S prihliadnutím k analýze domácej situácie sa potom občania a ich zvolení zástupcovia budú môcť lepšie rozhodovať o riešeniach vhodných pre Slovensko,*“⁴ objasnil první prezident Správní rady IVO hlavní důvod založení nového politologického pracoviště.

Pracovníci IVO si stanovili poměrně náročný cíl – podpořit rozvoj otevřené společnosti a demokratické politické kultury na Slovensku. V zájmu jeho splnění si vytyčili následující dílčí úkoly:

- * analyzovat společenské, politické, ekonomické, zahraničněpolitické, právní, kulturní i další otázky veřejného zájmu a zjištěné skutečnosti publikovat,
- * organizovat semináře, konference, diskuzní fóra, kulaté stoly, školení a jiné formy umožňující výměnu názorů,
- * poskytovat konzultace, přispívat k výchově mladých odborníků,
- * věnovat se publikační a vydavatelské činnosti,

- * přispívat k odbornému dialogu, otevírat důležitá témata,
- * stimulovat aktivní přístup občanů k veřejným záležitostem.

Pro odborníky v České republice je nejzajímavější především publikační a vydavatelská činnost IVO. Jeho vedení se rozhodlo výstupy svých spolupracovníků uveřejňovat ve třech edičních řadách – *Štúdie a názory*, *Slovensko v pohybe* a *Rozhlady*. Významným zdrojem informací o stavu slovenské společnosti pro jeho kmenové pracovníky jsou výsledky průzkumů veřejného mínění, které IVO pravidelně poskytuje i většině slovenských sdělovacích prostředků. Sběr údajů z anket, týkajících se nejaktuálnějších politických otázek, pro něj zajišťuje agentura *FOCUS, Centrum pre sociálnu a marketinkovú analýzu*, s níž velmi těsně spolupracuje.

Není snadné hodnotit celou produkci IVO, kterou se za krátkou dobu své existence může oprávněně chlubit. Dominantním výstupem tohoto pracoviště je však zřejmě i bez hlubších analýz každoročně publikovaná zpráva o stavu slovenské společnosti. Její druhé pokračování v podstatě odstartovalo úspěšnou činnost institutu. Na její přípravě se již podílelo o polovinu více autorů než na tvorbě první zprávy. Početnější autorský kolektiv nejenže odpověděl na více nastolených otázek, ale výsledek jeho úsilí byl i zdařilejší. Potvrdil, že editoři přistupovali ke svému úkolu s maximální odpovědností a důsledně využili zkušeností, které získali při vydání své první ročenky. Uplatnili též řadu názorů a podnětů recenzentů, jakož i dalších čtenářů svého díla.

Přestože původní členění ročenky zásadním způsobem nezměnili a zhruba zachovali její výchozí pojetí, dílčím zdokonalením struktury, zlepšením úrovně textu jednotlivých kapitol a zvýšením kvality grafického provedení se zasloužili o zrod v podstatě nového produktu. Tvůrci první zprávy o stavu slovenské společnosti jednali na základě spontánního úsilí poskytnout občanům svůj pohled jako alternativu oficiální interpretace společenského vývoje Slovenska v daném časovém období. Přitom limitujícím faktorem realizace jejich originálního záměru byl tehdy okruh autorů, jenž byl vymezen osobními kontakty a jistým stupněm ideové spřízněnosti.

Při zahájení prací na druhém pokračování ročenky jednak již měli její tvůrci neocenitelnou zkušenost, jednak se při výběru autorů plně podřídili imperativu, co nejkompaktněji zmapovat vývoj slovenské společnosti. Tentokrát všechno podřídili kvalitě konečného výstupu. Ročenka analyzující události roku 1996 nejenže obsahovala nové kapitoly jako např. *Stav lidských práv, Obrana a armáda, Demografický vývoj, Cirkvi*, ale i ty hlavy, které obsahovala již předchozí zpráva, byly zpracovány podrobněji. Pojetí jednotlivých příspěvků zapadalo do celkového rámce publikace organičtěji než předtím.

Pracovní tým IVO pokračoval v trendu zvyšování nároků na kvalitu i při přípravě třetí zprávy o stavu společnosti za rok 1997.⁵ Okruh autorů se ve srovnání s počtem tvůrců první ročenky rozšířil na více než dvojnásobek. Ke jmenům jako M. Kusý, J. Fülle, V. Nižňanský, J. Filadelfiová, M. Ivantyšyn, P. Lukáč, A. Duleba, P. Guráň, E. Žitňanský, jež se k původnímu autorskému týmu připojili již při vzniku druhé zprávy, přibyla další. Na přípravě ročenky Slovensko 1997 se kromě nich např. podílel známý publicista J. Alner, právníci M. Benedik, J. Hrubala a P. Kresák, hungarista a filozof profesor R. Chmel, ekonom E. Jurzyca, politolog I. Samson, bývalý vyšetřovatel P. Vačok, odvolaný z případu únosu M. Kováče mladšího, a jiní.

Nové členění práce do čtyř kapitol (*Vnútrohá politika, Zahraničná politika, Ekonomika a Spoločnosť*), které obsahovaly tematicky úžeji profilované příspěvky než předcházející ročenky, vytvořilo autorům prostor pro plastické zdůraznění problémů, jež byly v jednotlivých oblastech z hlediska vývoje Slovenska v hodnoceném období zvláště zajímavé. Nová struktura nejmarkantněji poznamenala kapitolu věnovanou zahraniční politice. Pasáž hodnotící její hlavní trendy napsal M. Wlachovský a J. Marušiak, komentář k integračním procesům na Slovensku připravil J. Alner, vztahy Slovenska se sousedy a s Německem analyzoval R. Chmel, I. Samson a A. Duleba. Posledně jmenovaný se zabýval rovněž problémy ve vztazích Slovenska s Ruskem. Aplikací tohoto blokového přístupu se zvýšila logika

vnitřního uspořádání i ostatních kapitol, navazující témata byla seřazena za sebou a zlepšilo se též organické propojení mezi jednotlivými příspěvky.

Poslední zpráva o stavu slovenské společnosti byla nejen po formální stránce, ale především svým obsahem dosavadním vrcholem, jehož IVO ve své ediční činnosti za krátkou dobu působení dosáhl. Nermalou zásluhu na tom měli též lektori, mezi nimiž byla řada politiků, kteří po zářijových parlamentních volbách převzali vysoké vládní funkce (J. Čarnogurský, E. Bauerová, J. Figel, L. Pittner, V. Vaškovič, D. Lipšic), významných politologů (P. Lukáč, S. Szomolányiová), pracovníků výzkumných ústavů (V. Krivý, Š. Markuš, J. Renčko, K. Zavacká), osobností kultury (M. Porubjak, M. Šmatlák) a specialistů jiných profesí. Jména a politické funkce odborných garantů jednotlivých kapitol⁶ identifikují, k jakému politickému spektru převážná část autorů publikace *Slovensko 1997 – Súčinná správa o stave spoločnosti a trendoch na rok 1998* patřila.

Jejich zásadní hodnocení byla v podstatě akceptovatelná převážnou částí politických stran, které se podílely na práci široké vládní koalice M. Dzurindy, ačkoli svou pravicovost nijak nezakrývali. Představitelé SDL a SOP a snad i stoupenci socialistické platformy SDK a pár dalších jednotlivců liberálního křídla tohoto největšího koaličního seskupení by zřejmě měli vůči akcentům tvůrců některých příspěvků jisté výhrady, v několika případech zřejmě i dost ostré. Vyplývaly by z jejich politické orientace.

Poslední pokračování ročenky o Slovensku bylo doplněno *Kronikou událostí v roku 1997*, která měla čtenáři usnadnit orientaci v labyrintu jevů vnitropolitického vývoje a v mezinárodních vztazích Slovenské republiky. Resumé v angličtině, které publikaci uzavírá, zvýšilo její využitelnost též v zahraničí. Je pochopitelné, že tak rozsáhlý projekt mohl být realizován pouze za významné pomoci zahraničních a domácích institucí. Podpořily jej *Open Society Institute, New York, National Endowment for Democracy, Washington, German Marshall Fond, Washington, Mikroprojekt Demokratického programu PHARE Evropské unie a Stála konferencia občianskeho inštitútu v Bratislavě*.

IVO kromě toho v edici *Slovensko v pohybe* vydal v roce 1998 ještě dvě publikace v angličtině: *Slovakia 1996–1997: A Global Report on the State of Society a Democracy and Discontent in Slovakia*. První je v podstatě zkrácenou verzí ročenky *Slovensko 1996*, do níž autoři zahrnuli rovněž klíčové reálie slovenského vývoje z roku 1997. Obraz Slovenska, který nabídla zahraničním zájemcům na menším prostoru než původní vydání, byl kompaktnější, a tím pro ně srozumitelnější. Její další přednost spočívala v tom, že vyšla s jistým časovým předstihem, tj. ještě před dokončením zatím poslední ročenky *Slovensko 1997 – Súčinná správa o stave spoločnosti a trendoch na rok 1998*. Rovněž proto zahraniční výzkumná pracoviště projevila o tento výstup poměrně značný zájem.

Editorkou druhé publikace byla Z. Bútorová. Připravila sborník prací, v nichž šest autorů analyzovalo vývoj hodnotové orientace a politických názorů občanů Slovenska v období po předčasných volbách v roce 1994 a před parlamentními volbami v roce 1998. Spolu s nimi se přitom opírala především o výsledky průzkumů veřejného mínění. Jako renomovaná socioložka se na přípravě řady statí osobně podílela.

Vedení institutu se v edici *Štúdie a názory* snažilo publikovat díla, která by přispěla k obohacení argumentačních prostředků v diskuzích o zásadních tématech, jež v uplynulých dvou letech dominovala na slovenské politické scéně – referendum o přímé volbě prezidenta, zahraničněpolitická orientace Slovenska a zářijové parlamentní volby v roce 1998.

Podobnými otázkami se zabývaly i práce vydané v edici *Rozhlady*. Redaktor slovenského vysílání Svobodné Evropy D. Bútor a informativní studii *Referendum vo svete* připravil přehled o různých modelech uplatnění přímé demokracie v Evropě. Knížka vyšla na počátku kampaně k vyhlášení referenda o způsobu volby slovenského prezidenta a o vztahu Slovenské republiky k NATO v květnu 1997. Informativní poslání měla i druhá publikace této řady – *Základy demokratických volebných systémov* –, jejímž autorem byl K. Petöcz.

K problematice referenda vydal IVO v edici *Štúdie a názory* další zajímavou publikaci – *Slovenské referendum '97: zrod, priebeh, dôsledky*. Edičně ji připravil G. Mesežnikov

a M. Bútora. Dnes je zřejmé, že se kauza referendum stala jedním z problémů, jejichž otevřením se tehdejší opozici podařilo politicky aktivizovat občany a přesvědčit je o nezbytnosti osobně se zapojit do zápasu o lepší obraz Slovenska, než o jaký se přičinila vládní koalice HZDS, SNS a ZRS. Autoři jednotlivých statí publikace o plebiscitu usilovali o to, aby otázky spojené s jeho zmařením nezapadly do politické studny zapomenutí, ale naopak, aby se pokud možno v nejplastičtější podobě zachovaly všechny souvislosti s ním spojené, protože poskytovaly řadu poučení i pro budoucí generace. Editoři G. Mesežnikov a M. Bútor v předmluvě přiznali, že přípravou této knížky chtěli „pomôcť demokratickej verejnosti lepšie sa pripraviť na niekedy ťažko vypočítateľné situácie, ktoré môžu nastať“.⁷

Problém referenda si zasloužil pozornost politologů Slovenska rovněž proto, že jeho vedoucí političtí představitelé (stejně jako čeští) tento institut v nedávné minulosti povýšenecky již jednou odmítli, a to ještě při řešení vskutku historického problému – rozdělení společného státu. V případě přímé volby hlavy státu se kumulovalo několik témat, která pomáhala vtahovat slovenské občany do politiky. Negativní postoj představitelů tehdejší vládní koalice k úloze mechanismů přímé demokracie v rozvoji společnosti odhalil jejich vztah k prostým voličům, kteří z toho mohli pro sebe vyvodit závěry v následných zářijových parlamentních volbách. Vše, co se odehrávalo v souvislosti s referendem o přímé volbě prezidenta a poté i o vstupu Slovenské republiky do NATO, bylo nedílnou součástí politického zápasu nejen o voliče, ale především o jeho aktivní účast na procesu rozvoje demokracie. Autoři jednotlivých příspěvků proto analyzovali jak okolnosti slovenského vnitropolitického vývoje, které s problémem zmařeného referenda souvisely, tak i širší historický a mezinárodní kontext, v němž se boj o získání politické iniciativy odehrával.

Rozsah uchopení tématu editory je zřejmý i z názvu jednotlivých kapitol: *Kontexty slovenského referenda; Referendum: od petičnej akcie cez zmaření k rozhodnutiu prokurátora; Inštitút referenda v ústavnom systéme Slovenskej republiky; Postoje a činnosť politických strán a hnutí; Činnosť mimovládnych organizácií a občianskych iniciatív; Súvislosti výsledkov hlasovania v zmařenom referende; Zmařené referendum v spätnom zrkadle sociologických výskumov; Obraz referenda v dennej tlači; Echo referenda v zahraničí*. Atmosféru, která se v souvislosti s referendem vytvořila, ilustrují přílohy, mezi nimiž jsou texty dobových dokumentů, fotografie a ukázky propagačních materiálů.

O důležitosti tématu referenda v soudobé politice Slovenské republiky svědčí i skutečnost, že se v její krátké historii stalo důvodem k přijetí vůbec prvního rozhodnutí parlamentu, kterým byl poslanec zbaven immunity, aby jej orgány činné v trestním řízení mohly v souvislosti se zmařením referenda soudně stíhat. Vítězná čtyřkoalice slíbila voličům, že učiní vše, aby viníci, kteří za to nesli odpovědnost, byli odhaleni a náležitě potrestáni. Bývalý premiér V. Mečiar, který si zřejmě uvědomoval politickou odpovědnost za zmaření referenda, využil svých tehdejších prezidentských pravomocí k zajištění beztrestnosti osobám, které jeho záměr realizovaly, především svému ministru vnitra G. Krajčímu. Všem potenciálním viníkům udělil amnestii, a to hned dvakrát. Nový premiér M. Dzurinda, na nějž po převzetí funkce přešla část prezidentských pravomocí, svým rozhodnutím obě amnestie svého předchůdce zrušil. Ačkoli poslanci HZDS jeho postup napadli u Ústavního soudu Slovenské republiky, vyšetřovací orgány stačily podat žádost o vydání G. Krajčiho a parlament jim vyhověl. Zdá se však, že případ zmařeného referenda se tím ještě nezavřel.

V rámci tematického bloku o zahraničním směřování Slovenska vyšla v edici *Štúdie a názory práce Fakty a ilúzie o neutralite: NATO a cena bezpečnosti*, kterou napsal J. Ješko a G. Palacka. Ačkoli patřila svým rozsahem do kategorie skromných, svým aktuálním významem jí bylo možné zařadit do skupiny velmi prospěšných. Vyšla totiž na začátku kampaně k referendu, v němž měli Slovinci vyslovit svůj názor i na členství v NATO. Tehdy nikdo nemohl tušit, jak se jeho reálný osud naplní. Hodnota publikace byla značná zvláště v podmínkách Slovenska, protože tendence k neutralitě tam měla poměrně velkou podporu.

O osud střední Evropy po první vlně rozšiřování NATO se zajímal A. Duleba, expert na problematiku slovensko-ukrajinských a slovensko-ruských vztahů, ve svém díle *Koniec sú-*

*časnej strednej Európy? Ukrajina a Slovensko po prvej vlně rozšíření NATO.*⁸ Při vzniku tohoto díla se osvědčila spolupráce mezi IVO, RC SFPA a známým politologem a žurnalistou J. Alnerem. I když se zdá, že se negativní očekávání obsažená v názvu této publikace již nenaplní, její myšlenky a poselství, které obsahovala, měly v zápase o zahraničněpolitickou orientaci Slovenska značný význam. Knížka neztratila nic ze své aktuálnosti ani po vystřídání vládních garnitur. Mečiarův kabinet v rámci své východní politiky rozvíjel s Ruskem a s Ukrajinou značně nevyvážené vztahy, a to na úkor slabšího z nich. Ani Dzurindova vláda při svém ofenzivním tažení za získání ztracených pozic v pelotonu střeoevropských zemí směřujících do euroatlantických struktur si zatím nenašla odpovídající prostor, aby vztahy s Ukrajinou povznesla na odpovídající úroveň.

Práce A. Duleby je naplněna množstvím údajů, bez nichž by se autor při formulaci svých závěrů neobešel. Obsahuje i zajímavé úvahy o možných geopolitických scénářích příštího vývoje neintegrovane střední Evropy, jejichž klíčovou ideou je teze o osudovém údělu Ruska zůstat pro všechny země na západ od svých hranic dlouhodobou hrozbou. Z tohoto pojetí současné i budoucí role druhé největší světové jaderné mocnosti v evropském vývoji pramení i jeho zásadní přístup k pacientovi – izolovat! Vydavatel si zřejmě uvědomil určitá rizika, která by mohla z některých jednostranných závěrů, jimiž je práce A. Duleby poznamenána, vyplynout. Proto asi požádal zkušeného publicistu a politologa, aby lektorský posudek na toto dílo přetransformoval do obsažného doslovu.

Poznámky J. Alnera velmi taktně upozorňovaly na ta místa publikace, která by mohla být v důsledku jednostranných autorových závěrů nesprávně interpretována. Při hodnocení díla jako celku se však vyjádřil jednoznačně: „*Napriek zdanlivému železnému kabátu logiky, ktorý aj Alexandra Dulebu prinútil v záveroch knihy nepriamo konštatovať, Slovensko nemá inú možnosť, nazdávam sa, že determinizmus nemôže byť súčasťou prognostiky. Na každú trasu vývoja pôsobí množstvo tlakov. Ich silu a účinnosť, ich vzájomnú reakciu nemožno v konkrétnostiach predvídať.*“ K tomu snad lze jen dodat, že bezalternativní politika determinovaná negativními očekáváním dominovala v převážné části bipolární éry a významně se podílela na eskalaci konfrontace. Evropa před prahem 21. století si nezaslouží, aby opět snášela důsledky podobného přístupu.

Inštitút pre verejné otázky v roce 1998 přispěl do diskuze o zahraničněpolitickém směřování Slovenska rovněž sborníkem *Slovensko v šedej zóne? Rozširovanie NATO, zlyhanie a perspektívy Slovenska.*⁹ Tato publikace vyšla po madrijském summitu Severoatlantické aliance v roce 1997, během něhož se jméno Slovenska neobjevilo ani mezi kandidáty pro druhou vlnu jejího případného rozšiřování. Tato skutečnost byla dalším podnětem k vydavatelskému počínu, který měl nejen slovenským politickým elitám, ale i slovenským občanům připomenout, proč se jejich země ocitla v této situaci, a naznačit jim, co je třeba udělat, aby se zásadním způsobem změnila.

Knih *Slovensko v šedej zóne?* má pět částí. První z nich je věnována chronologii domácích i zahraničních událostí v letech 1993–1997 a jejich hodnocení. Kapitoly druhé části pojednávají o veřejných diskuzích na téma členství Slovenska v NATO. Tento informativně laděný oddíl knihy uzavírá příloha s autentickými dokumenty obsahujícími stanoviska domácích a zahraničních představitelů k této problematice. Třetí část tvoří analýzy veřejného mínění. Ve čtvrté části jsou příspěvky týkající se postojů USA a Ruska k rozšiřování NATO a k místu Slovenska v tomto procesu. Poslední dva příspěvky pak hodnotí postoje osobností slovenského politického i společenského života k otázkám bezpečnosti Slovenské republiky a jejího vstupu do Severoatlantické aliance.

Význam publikace *Slovensko v šedej zóne?* spočívá v několika rovinách. Kniha přináší celou řadu informací nezbytných pro každého, kdo se o toto téma zajímá. Analyzuje okolnosti, kvůli nimž se Slovensko nedostalo mezi státy, které se již staly plnohodnotnými členy Severoatlantické aliance. Za nejdůležitější lze pak považovat, že je příspěvkem v zápase o charakter politického vývoje na Slovensku. (Používám-li přítomný čas, činím tak i s vědomím, že se vláda široké koalice M. Dzurindy dostala k moci již před několika měsíci.

Vítězství dřívější opozice v zářijových parlamentních volbách v roce 1998 bylo jistým zhmotněním výsledků jedné fáze tohoto zápasu, avšak nikoli jeho definitivním završením.)

Spor o pojetí vztahu k NATO byl v době vlády V. Mečiara sporem o charakter slovenské vnítní politiky. J. Alner, autor příspěvku *Roviny verejnej rozpravy o vstupe do NATO*, v této souvislosti napsal: „*Nie je ľahké vystopovať, či vládne strany tak nástojčivo atakovali prezidenta republiky, opozíciu a časť médií za to, že tieto kruhy prezentovali nezvratnú vôľu dostať Slovensko do NATO, alebo či slovenskú cestu do NATO prekazili práve tieto ataky.*“¹⁰ Na základě podrobné analýzy a dlouhodobého sledování slovenské politické scény se lze rovněž plně ztotožnit s Alnerovým konstatováním, že zápas o NATO nebyl především zápasem o vytvoření bezpečnostních záruk pro Slovensko ve vojenském smyslu, ale „o politickú orientáciu krajiny: o západnú cestu alebo o slovenskú tretiu cestu“.¹¹ V tomto konstatování je i klíč k pochopení, proč Slovensko nespĺnilo politická kritéria pro vstup do NATO (ale ani pro zahájení předvstupních rozhovorů s Evropskou unií), avšak jeho armáda se s úkoly vypořádala téměř beze zbytku (a Slovensko bylo v oblasti ekonomických i legislativních parametrů v podstatě srovnatelné s těmi zeměmi, s nimiž Evropská unie předvstupní jednání již zahájila).

Vedení IVO věnovalo třetí tematický blok edice *Štúdie a názory* problematice parlamentních voleb. Lze do něj zahrnout i brožurku, která vyšla v edici *Rozhlady* s názvem *Základy demokratických volebných systémov*, jejímž autorem byl K. Petöcz. Pro orientaci politiků a zainteresované části společnosti však zvláště přínosné byly především publikace bezprostředně se dotýkající zářijových parlamentních voleb v roce 1998. Knižka *Slovensko pred voľbami, Ludia – názory – súvislosti*¹² důsledně mapuje veřejné mínění slovenských občanů v období mezi předčasnými parlamentními volbami v roce 1994 a zářijovými parlamentními volbami v roce 1998. Na přípravě této publikace se kromě editorky Z. Bútorové podíleli další odborníci z oblasti sociologie – M. Bútor a O. Gyárfášová. Opírali se přitom o výsledky rozsáhlého průzkumu veřejného mínění, který uskutečnil IVO za přispění agentury FOCUS. Čerstvě získané poznatky konfrontovali se staršími závěry, jež tato agentura dříve publikovala v sérii studií *Aktuálne problémy Slovenska*.

Z pozice recenzenta nelze přesně posoudit míru vlivu myšlenek, jež publikace obsahovala, na konkrétní rozhodnutí představitelů jednotlivých politických stran. Po konfrontaci výsledků voleb prizmatem knižky však lze nepřímým dovodit, že z ní mohli načerpat množství informací, usnadňujících orientaci ve změní názorů různých věkových, vzdělanostních, národnostních, profesních a jinak definovaných skupin slovenské společnosti. Politici pak mohli svou kampaň vést adresněji. Faktickou známku za prospěšnost vystavil této publikaci sám život. Společně s dalšími výstupy IVO poskytla značné množství „stavebního“ materiálu na zpevnění cesty, po níž strany bývalé opozice dospěly až k vítězství v zářijových parlamentních volbách v roce 1998.

Život potvrdil pravdivost základní prognózy autorů knihy *Slovensko pred voľbami, Ludia – názory – súvislosti*: „*Súčť preferencií všetkých opozičných parlamentných strán dlhodobo ukazuje, že opozícia má výraznú prevahu nad vládnu koalíciu.*“¹³ Někdo může dnes – tj. několik měsíců po slovenských parlamentních volbách – označit tento závěr za banální. Praktická hodnota predikce však spočívala především v kontextu, v němž k ní autoři dospěli, a v době svého zveřejnění. Obě okolnosti přispěly k tomu, že lídři politických stran, ale i slovenští voliči, opírající se o tento odhad, jednali podstatně suverénněji a cílevědoměji, než kdyby měli k dispozici pouhé výsledky jednotlivých průzkumů veřejného mínění.

Další publikace, která se v procesu ovlivňování výsledků zářijových parlamentních voleb v roce 1998 přímo „angažovala“, nesla název *Volby 1998, Analýza volebných programov politických strán a hnutí*.¹⁴ Na trh byla uvedena počátkem září 1998, tj. několik týdnů před volbami. Z jejího názvu i termínu vydání je zřejmé, že voličům měla usnadnit rozhodování, kterou stranu či hnutí by měli svým hlasem podpořit. Stranickým sekretariátům přitom nastavila ostré zrcadlo, v němž mohly zjistit jak silné stránky, tak i slabá místa svých programových nabídek. Analytici jednotlivých oblastí kritizovali především přezíra-

vý vztah volebních stran k národnostní politice. M. Kusý, autor pasáže věnované této problematice, vytkl hlavně největším politickým subjektům – SDK a HZDS –, že v jejich programech v podstatě scházela jakákoli koncepce národnostní politiky. Současně kritizoval též ostatní, že zúžily tuto závažnou oblast pouze na vztah k maďarské menšině. Upozornil, že romská problematika v dalším vývoji společnosti a v procesu zdokonalování demokracie bude hrát i na Slovensku stále větší roli. A život jeho varování plně potvrdil.

Inštitút pre verejné otázky vydal k problematice uplatňování demokratických principů při rozvoji slovenské společnosti i další práce. Z jeho edičních plánů je zřejmé, že v tomto kurzu bude i nadále pokračovat. Změny, které nastaly ve vnitropolitickém vývoji a v zahraničněpolitické orientaci Slovenska po zářijových parlamentních volbách v roce 1998, měly mimořádný význam nejen pro jeho občany, ale i pro celý středoevropský region. Jejich rozhodujícím aktérem byl slovenský občan. K tomu, aby se mohl správně orientovat, potřeboval však dostatek kvalifikovaných informací. Nenalou zásluhu na tom, že se k nim dostal, mají slovenští politologové. Významné místo mezi nimi zaujali právě spolupracovníci IVO.

Svou dosud poslední publikací *Slovenské voľby '98, KTO? PREČO? AKO?*¹⁵ jakoby symbolicky uzavřeli jednu etapu zápasu o zvrát politických poměrů na Slovensku. Podle politologa M. Kusého zásadní obrat „*nezačal na Slovensku po voľbách, ale samotnými týmito voľbami: už tieto voľby samotné sa stali dôležitým faktorom nastupujúcej slovenskej stability a konsolidovanosti, jedným z rozhodujúcich faktorov tvoriacej sa štandardnosti slovenskej demokracie*“.¹⁶ Slovenský občan se nezaktivizoval a nezorientoval automaticky, sám od sebe, ale jako jednotka probuzené občanské společnosti, jejíž základy se začaly budovat již v podmínkách vlády V. Mečiara. Značně k tomu přispěli především politologové opozice, jejichž tvůrčí zaujetí přímo stimulovala tehdejší vládní koalice, a to svým způsobem uplatňování moci.

Autorka úvodní analýzy této publikace S. Szomolányiová konstatovala: „*Výsledky parlamentných volieb 1998 dokazujú, že Slovensko zaznamenalo progres v dimenzii postojov obyvateľstva. Nastal istý posun, ktorý sa najviditeľnejšie prejavil v podobe zvýšenej občianskej aktivity v druhej polovici volebného obdobia a vo zvýšenej podpore obyvateľstva pre demokratické princípy*“.¹⁷ Rovněž z jejich slov je zřejmé, že těžiště knihy spočívalo v hodnocení příčin, které změnu politické situace na Slovensku umožnily. Téměř všichni ze čtyřiařidvaceti autorů sborníku se však současně zamýšleli i nad kvalitou a hloubkou této změny z hlediska budoucnosti Slovenska. Nejčastěji si kladli otázku, zda mu nehrozí návrat k nedávné minulosti. Většina z nich byla přesvědčena, že k potvrzení toho, co se na Slovensku v roce 1998 v důsledku parlamentních voleb stalo, je potřebné minimálně ještě jedno další volební období.

Před slovenskými politology se tím otevírá prostor pro další tvůrčí počiny. Řada z nich se však mezi tím stala přímými aktéry slovenské politické scény. Někteří získali křesla v parlamentu, jiní jsou poradci členů vlády M. Dzurindy. Prezident IVO M. Bútora reprezentuje Slovenskou republiku jako její velvyslanec v USA, paní Magda Vášáryová se pokusila z funkce prezidentky SPPA převzít křeslo prezidentky Slovenské republiky.

Pozorovatele, jenž zvnějšku sleduje vývoj slovenské politické scény, napadá, zda se odliv mozků z výzkumných ústavů do praktické politiky neprojeví absencí nezávislých analýz a hlubších teoretických závěrů. V takových případech zpravidla hrozí nebezpečí, že se v politice začne prosazovat krátkodechý pragmatismus. Praxe přitom potvrzuje, že řešení problémů, s nimiž se nová vládní garnitura bude muset vypořádat, bude mimořádně obtížné. Budou dostatečně hluboko a v širších souvislostech vyargumentována? Podaří se zahájené změny dotáhnout do zdárného konce? Odpověď na tyto otázky dají zřejmě příští parlamentní volby. Slovenští politologové mohou k jejich zodpovězení opět významnou mírou přispět. Otázku – Co je potřebné udělat pro to, aby byly řádné, nikoli předčasné? – musí však zodpovědět politici. Těm občan svěřil svůj mandát.

¹ Pravda, roč. VIII., č. 50, Bratislava, 2. 3. 1998, s. 2.

² Recenze této práce pod názvem Komplexní pohled na Slovensko po třech letech samostatnosti byla uveřejněna v časopise Mezinárodní vztahy, 2/1997. ÚMV, Praha 1997, s. 80–88.

³ Bútora, M. (ed.): Slovensko 1996 – Súhrnná správa o stave spoločnosti a trendoch na rok 1997. Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 1997, ISBN 80-967725-1-1, 364 stran.

⁴ Tamtéž, s. 13.

⁵ Bútora, M., Ivantyšin, M.: Slovensko 1997 – Súhrnná správa o stave spoločnosti a trendoch na rok 1998. Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 1998, ISBN 80-967739-8-4, 702 stran.

⁶ Vnútrošná politika – G. Mesežnikov (IVO); Zahraničná politika – F. Šebej (poslanec za SDK, predseda Výboru NR pro evropskou integraci) a M. Bútora (v době přípravy publikace prezident Správní rady IVO, nyní velvyslanec Slovenské republiky v USA); Ekonomika – I. Mikloš (místopředseda vlády pro ekonomiku nominovaný SDK); Spoločnosť – M. Bútora.

⁷ Mesežnikov, G., Bútora, M.: Slovenské referendum '97: zrod, priebeh, dôsledky. Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 1997, ISBN 80-967739-2-5, s. 8.

⁸ Duleba, A.: Koniec súčasnej strednej Európy? Ukrajina a Slovensko po prvej vlně rozšíření NATO. Doslov napsal J. Alner. Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 1997, ISBN 80-967739-6-8, 167 stran.

⁹ Bútora, M., Šebej, F. (eds.): Slovensko v šedej zóne? Rozširovanie NATO, zlyhania a perspektívy Slovenska. Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 1998, ISBN 80-88935-01-6, 255 stran.

¹⁰ Tamtéž, s. 81.

¹¹ Tamtéž.

¹² Bútorová, Z. (ed.): Slovensko pred voľbami. Ľudia – názory – súvislosti. Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 1998, ISBN 80-967739-5-x, 121 stran.

¹³ Tamtéž, s. 113.

¹⁴ Mesežnikov, G. (ed.): Voľby 1998. Analýza volebných programov politických strán a hnutí. Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 1998, ISBN 80-88935-00-8, 127 stran.

¹⁵ Bútora, M., Mesežnikov, G., Bútorová, Z.: Slovenské voľby '98. KTO? PREČO? AKO? Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 1999, ISBN 80-88935-04-4, 312 stran.

¹⁶ Mosty, roč. 8, č. 6, Praha, Brno, Bratislava 1999, s. 4.

¹⁷ Tamtéž, s. 14.